

بررسی آثار معتبر در دو نسخه از کتاب گزیده تاریخ ادبیات انگلیسی نورتون

مهدی جاویدشاد*

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات انگلیسی، دانشگاه شیراز

چکیده

گزیده‌های ادبی یکی از مهم‌ترین ابزار انتقال روح و جسم ادبیات کشورها هستند. از طریق این کتب، تصویر ادوار مختلف ادبی کشورها و نویسندگان و آثار بزرگشان در ذهن مخاطب شکل می‌گیرد. با وجود میزان اثرگذاری زیاد گزیده‌های ادبی در جوامع انسانی و دانشگاهی، مبنای نظری دقیق و مشخصی برای تجزیه و تحلیل آن‌ها وجود ندارد. در نتیجه در قیاس با میزان نفوذشان، توجه کافی نقادانه به ابعاد مختلف آن‌ها نشده است. یکی از گزیده‌های مهم و اثرگذاری که نیازمند تجزیه و تحلیل‌های گسترده و همه‌جانبه است، کتاب *گزیده تاریخ ادبیات انگلیسی نورتون* است که نقش محوری در رشته زبان و ادبیات انگلیسی ایفا می‌کند. این متن عمدتاً در دو نسخه اصلی دوجلدی و خلاصه‌شده تک‌جلدی در ایران یافت می‌شود. این کتاب را از منظرهای مختلفی می‌توان بررسی کرد که هر یک چه‌بسا موضوع مقاله‌ای باشد. پژوهش حاضر خواستار بررسی نوع انتخاب آثار و نویسندگان بزرگ ادبیات انگلیسی در دو نسخه موجود در ایران، یعنی نسخه اصلی و نسخه خلاصه‌شده سخنور است. بدین منظور، سیری از روند تغییرات در رشته ادبیات انگلیسی در دهه‌های اخیر ارائه می‌شود و میزان مطابقت دو نسخه مذکور با این تغییرات ارزیابی خواهد شد.

واژه‌های کلیدی: گزیده‌های ادبی، آثار معتبر، نورتون اصلی، نورتون سخنور.

* نویسنده مسئول: Javid@javidedu.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۲/۲۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۵/۲۹

۱. درآمد

گزیده تاریخ ادبیات انگلیسی نورتون^۱ یکی از مشهورترین کتب درسی رشته زبان و ادبیات انگلیسی است که در دانشگاه‌ها و کالج‌های سراسر دنیا از جمله ایران تدریس می‌شود. همان طور که از عنوان آن برمی‌آید، این کتاب گزیده‌ای از نویسندگان تاریخ ادبیات انگلیسی از دوره قرون وسطی تا دوره معاصر را دربر می‌گیرد و هدف آن آشنایی دانشجویان این رشته با ادبا و آثار این زبان است. اهمیت این کتاب تا حدی است که شان شسگرین^۲، استاد ادبیات انگلیسی دانشگاه ایلینویز شمالی، آن را کتاب مقدس ادبیات انگلیسی خوانده است (2009: 296). اما با وجود اثرگذاری زیاد، گزیده‌هایی همچون نورتون «به‌طور گسترده مورد استفاده قرار می‌گیرند، اما بسیار اندک تئوریزه می‌شوند» و در نتیجه تاکنون هیچ «هم‌اندیشی علمی [درباره آن‌ها] موفق عمل نکرده است» (Chaney, 2001: 192).

گزیده ادبی نورتون در میان دانشجویان ایرانی ادبیات انگلیسی دارای اهمیت فراوان است؛ زیرا هم متن درسی برخی از واحدهای درسی، از جمله سیر تاریخ ادبیات، است و هم همواره یکی از منابع اصلی آزمون ورودی کارشناسی ارشد و دکتری بوده است. در ایران، چندین نسخه از این کتاب به‌صورت تک‌جلدی، دوجلدی، سه‌جلدی و شش‌جلدی یافت می‌شود. بسیاری از این نسخه‌ها یا به‌صورت چاپ اصلی مربوط به انتشارات مبدأ هستند یا در ایران به‌شکل آفست منتشر شده‌اند. اما یکی از آن‌ها خلاصه‌ای از نسخه اصلی کتاب است که به‌همت دکتر جلال سخنور، استاد بازنشسته دانشگاه شهیدبهبشتی، به‌صورت تک‌جلدی روانه بازار نشر شده است. به‌دلایلی همچون مختصر بودن آن، قیمت زیاد چاپ اصلی کتاب نورتون و توصیه برخی استادان رشته ادبیات انگلیسی، استقبال از نورتون خلاصه‌شده سخنور در میان دانشجویان این رشته چشمگیر بوده است.

به‌علت اهمیت و نفوذ کتاب نورتون در رشته ادبیات انگلیسی در ایران، در این مقاله برای نخستین بار این دو کتاب، چاپ اصلی و نسخه تلخیص‌شده آن، بررسی می‌شود. این بررسی را از جنبه‌های مختلفی همچون سبک، ساختار، لحن و محتوا می‌توان انجام داد. یکی از مهم‌ترین آن‌ها، نوع چیدمان نویسندگان و آثار ادبی است که

چه بسا در راستای اهداف سیاسی و ایدئولوژیک خاص است؛ زیرا همان گونه که مادی‌گرایان فرهنگی^۳ معتقدند، آثار و شخصیت‌های ادبی یکی از مکان‌هایی هستند که در آن‌ها ایدئولوژی برساخته می‌شود (Brannigan, 1998: 10). جهت بررسی این مسئله، ابتدا باید مختصری از سیر تاریخی ظهور ادبیات انگلیسی به‌عنوان رشته‌ای ایدئولوژیک و سپس واکنش‌های چند دهه اخیر به این جهت‌گیری سیاسی بیان شود. از آنجایی که واکنش‌های اخیر به تغییراتی بزرگ در مطالعات انگلیسی منجر شده، بررسی تطابق نسخه‌های *گزیده ادبی نورتون* با این تغییرات امری واجب است؛ زیرا مطالعه این کتب در محیط‌های دانشگاهی در به‌روز بودن مطالعات انگلیسی در ایران تعیین‌کننده است.

۲. ادبیات انگلیسی و رویکرد استعماری

درباره ماهیت استعماری رشته انگلیسی، منتقدان بسیاری در داخل و خارج از انگلستان اظهار نظر کرده‌اند. یکی از برجسته‌ترین آن‌ها تری ایگلتن^۴، منتقد نئومارکسیستی انگلیسی، است که اظهار می‌کند گسترش ادبیات انگلیسی در اواخر قرن نوزدهم در خاک انگلستان و متعاقباً در سراسر جهان، به‌منظور حفظ ارزش‌های طبقه حاکم این کشور بوده است (Eagleton, 2011: 20). افول قدرت ایدئولوژیک مذهب در انگلستان آن زمان و نیاز جدی به استقرار جایگزینی مطمئن سبب شد طبقه حاکم دوره ویکتوریا به ادبیات به‌عنوان ابزاری ایدئولوژیک پناه آورد. این فرایند ابتدا در داخل انگلستان رخ داد و دامنه آن به تدریج به خارج از انگلستان به مستعمرات این کشور نیز کشیده شد (همان، ۲۴ - ۲۵). براینده اصلی این اتفاق، ایجاد حس ملی‌گرایانه در داخل و القای حس احترام به رسوم انگلیسی در مستعمرات بود.

بخش مهمی از ایجاد این احساسات ایدئولوژیک مربوط به نوع انتخاب نویسندگان برای مطالعه عموم مردم بود. در این زمینه، استعمار ادبی انگلستان هم داخل و هم خارج بریتانیا را فرامی‌گرفت. در آغاز مطالعات ادبی، آثار منتخب بریتانیا را اغلب نویسندگان انگلیسی مرد، طبقه متوسط و پروتستان تشکیل می‌داد که این امر نشان‌دهنده تسلط واقعی این گروه‌ها بر جامعه بریتانیا بود. حضور پررنگ نویسندگان

انگلیسی در آثار منتخب بریتانیا همگام با برتری مطلق فرهنگی، سیاسی و اقتصادی انگلیس در بریتانیای کبیر بود؛ مسئله‌ای که مایکل هچر^۵ آن را «استعمار داخلی» انگلستان در داخل بریتانیای چندملیتی می‌نامد (Crocco, 2014: 24). این انحصارطلبی در خارج از خاک بریتانیا نیز به چشم می‌خورد. اجباری خواندن ویلیام شکسپیر^۶، به‌عنوان نماد سلسله‌مراتب و صدای حقایق ازلی، در هند و غایب بودن نویسندگان بزرگ یونان و رم در برنامه درسی این کشور، نمایانگر نفوذ ایدئولوژیک بریتانیا در مستعمرات خود بود (Trivedi, 2017: 264).

بدین ترتیب، حضور نویسندگانی همچون جفری چاسر^۷، شکسپیر، جان میلتون^۸ و ساموئل تیلور کالریج^۹ در صدر مطالعات انگلیسی، علاوه بر کیفیت ادبی بالایشان، حاکی از اهمیت ایدئولوژیک آن‌ها نیز بود. این حضور قدرتمند و بی‌چون‌وچرا به‌معنای به‌حاشیه راندن نویسندگان اقلیت قومی و مذهبی، و نویسندگان زن بود. طبق نظر مادی‌گرایان فرهنگی، محورسازی برخی شخصیت‌ها و حاشیه‌رانی برخی دیگر حاکی از رابطه بین قدرت و آثار ادبی است. آلن سینفیلد^{۱۰} (21: 1992) معتقد است انتخاب آثار معتبر^{۱۱} متناسب با اهداف سیاسی نظام حاکم، یکی از روش‌هایی است که نقد محافظه‌کارانه به‌کار می‌بندد. با این روش، نظام حاکم شخصیت‌های ادبی را به انگاره‌های فرهنگی^{۱۲} اش تبدیل می‌کند و از آن‌ها در راستای اهداف ایدئولوژیک خود استفاده می‌کند. از این روش همچنان تا حدی استفاده می‌شود؛ اما پس از افول نقد نو^{۱۳} و ظهور رویکردهای فلسفی - سیاسی، توجه و حساسیت به آن بالا گرفت. یکی از واکنش‌های راهبردی به این انحصارطلبی، رویکرد چندفرهنگ‌گرایی^{۱۴} بود.

۳. ادبیات انگلیسی و رویکرد چندفرهنگی

حضور انحصاری برخی شخصیت‌های ادبی در صدر مطالعات انگلیسی واکنش‌های متعددی را در پی داشت. علاوه بر مادی‌گرایان فرهنگی، نویسندگان و منتقدان پسااستعماری^{۱۵} نیز به آن واکنش نشان دادند. این دسته از منتقدان خواستار حضور نویسندگان جهان‌سوم^{۱۶} در صحنه‌های ادبی بودند تا دغدغه‌های جمعی مردمان خود را در جوامع دانشگاهی و غیردانشگاهی به گوش جهانیان برسانند. جالب آن است که

گروه‌های آموزشی ادبیات انگلیسی در حالی در برخی از کشورهای مستعمره مستقر بودند که اثری از گروه‌های ادبی بومی نبود. نگوگی و تیونگو،^{۱۷} نویسنده و استاد دانشگاه کنیایی، یکی از منتقدانی بود که به این مسئله واکنش نشان داد. در مقاله مشترک خود با عنوان «دربارهٔ برچیدن دیارتمان انگلیسی»^{۱۸}، او و همکارانش خواستار استقرار مطالعهٔ زبان‌ها و ادبیات‌های بومی آفریقایی در گروه ادبیات دانشگاه نایروبی شدند. این مقاله به قدری در جوامع ادبی و دانشگاهی مؤثر واقع شد که امروزه از آن به‌عنوان یکی از بیانیه‌های مهم نقد پسااستعماری یاد می‌شود (Leitch & Cain, 2010: 1993).

رفته‌رفته مطالعات انگلیسی جنبهٔ دموکراتیک بیشتری به خود می‌گرفت. در کنیا، نگوگی و همکارانش موفق شدند مطالعات ادبیات بومی را اولویت اصلی گروه ادبیات دانشگاه نایروبی قرار دهند (Amoko, 2010: 4) که سرآغازی بر مقابله با انحصارطلبی‌های نئواستعماری مطالعات انگلیسی بود. در ادامه موج تغییرات به خاک انگلستان نیز کشیده شد. تریسی جی. پرینس^{۱۹} در کتاب *جنگ‌های فرهنگی در ادبیات بریتانیا*^{۲۰} به مباحث یکی از استادان دانشگاه لندن در *مجلهٔ نقد انگلیسی*^{۲۱} اشاره می‌کند که ایشان به برخی تغییرات در گروه‌های انگلیسی در دههٔ ۱۹۹۰ قرن بیستم می‌پردازند. تغییرات مورد اشارهٔ او، پرهیز گروه‌های آموزشی از تمایلات ملی‌گرایانه از طریق مطالعهٔ «ادبیات جدید» بود؛ اصطلاحی که با نام‌های «ادبیات جهانی»، «گفتمان اقلیت‌ها» یا «ادبیات نوظهور» نیز شناخته می‌شد. قبل از دههٔ ۱۹۹۰، گذراندن دروس مربوط به نویسندگان اقلیت قومی بریتانیایی در دانشگاه آکسفورد و کمبریج یا اجباری نبود یا بسیار محدود بود. مطالعهٔ ادبیات جدید ابتدا در دانشگاه‌هایی انجام شد که پیرو سنت آکسفورد و کمبریج نبودند. این دانشگاه‌های به‌اصطلاح «آجرقرمز»^{۲۲} که دانشجویان طبقهٔ کارگر را در خود جای داده بودند، دروس مربوط به نویسندگان اقلیت قومی، زنان و کشورهای مشترک‌المنافع را ارائه می‌دادند (Prince, 2012: 62). به‌تدریج رویکرد آموزشی ادبیات جدید در تدریس آثار غیرمعیار به انگلیسی مورد تأیید همگان قرار گرفت؛ زیرا این روش «خطر استفادهٔ ابزاری از 'دیگری‌سازی'»^{۲۳} را خنثی می‌نمود (همان جا).

رویکرد ادبیات جدید گوناگونی فرهنگی در مطالعات ادبی را در خود داشت که این امر نوع چیدمان آثار معیار در بریتانیا و امریکا را تحت تأثیر قرار داد (Guy & Small, 2009: 60). این گوناگونی امری گریزناپذیر بود؛ زیرا از دهه ۱۹۵۰ به بعد، جامعه انگلستان شاهد سیل عظیمی از مهاجران مستعمره از هند غربی، آفریقا، هندوستان، پاکستان و هند بود؛ به طوری که در سال ۱۹۹۰، حدود ۵ میلیون مهاجر به امید زندگی و کار بهتر روانه انگلستان شده بودند (Pope, 2002: 138). بدین ترتیب، حضور روزافزون مهاجران در جوامع دانشگاهی و ادبی، ناگزیر آثار معیار و به طور کلی مطالعات انگلیسی را تحت تأثیر قرار می‌داد که محورهای اصلی این تأثیرات بدین شرح بوده است: «ادبیات انگلیسی» در مسیر تبدیل به «ادبیات (ها) به انگلیسی» است؛ آثار کلاسیک انگلیسی محور و انگلیسی - امریکایی محور در حال تغییر شکل در مسیر گنجاندن فرهنگ‌های متنوع بومی، منطقه‌ای و ملی (دریای کارائیب، آفریقا، استرالیا، کانادا و غیره) هستند؛ انواع ادبی غیراروپایی همانند سنت شفاهی و اساطیر، تاریخ‌ها و حکایات بومی به شکل روزافزونی مورد توجه قرار می‌گیرند؛ متون ترجمه‌شده همانند آثار ایسن^{۲۴}، پیراندلو^{۲۵} و برشت^{۲۶} در مطالعات انگلیسی گنجانده می‌شوند (همان، ۱۳۹ - ۱۴۰). فحوای اصلی این تغییرات بزرگ در مطالعات انگلیسی، گریز از محوریت ادبیات انگلستان و متعاقباً تأثیرات نئواستعماری آن در مطالعات ادبی بود که نهایتاً مسیر را برای دموکراتیک‌تر شدن گروه‌های آموزشی انگلیسی فراهم می‌کرد.

۴. نورتون اصلی و آثار معیار

پیش از بررسی کتاب اصلی نورتون، لازم است خلاصه‌ای از شاکله اصلی آن بیان شود. این کتاب به هفت دوره اصلی تقسیم می‌شود: قرون وسطی (تا حدود ۱۴۸۵)، قرن شانزدهم (۱۴۸۵ - ۱۶۰۳)، اوایل قرن هفدهم (۱۶۰۳ - ۱۶۶۰)، بازگشت سلطنت و قرن هجدهم (۱۶۶۰ - ۱۷۸۵)، دوره رمانتیک (۱۷۸۵ - ۱۸۳۰)، دوره ویکتوریا (۱۸۳۰ - ۱۹۰۱) و قرن بیستم به بعد. در هر یک از این دوره‌ها پس از بیان مقدمه، بافت سیاسی، اجتماعی و ادبی هر دوره به طور خلاصه ذکر می‌شود؛ سپس برای هر یک از نویسندگان منتخب هر دوره مدخلی در نظر گرفته و پس از شرح حال و معرفی اجمالی

آثار او، نمونه‌ای از متون مربوط به آن نویسنده ارائه می‌شود. گاهی در لابه‌لای دوره‌ها، مقدماتی کوتاه دربارهٔ مسائلی همچون بحران‌های مذهبی، سیاسی، قومی و طبقاتی یا دغدغه‌های جمعی دربارهٔ یک مفهوم، تفکر یا ژانر خاص آمده است که بعد از آن، افراد و شخصیت‌های مربوط به آن موضوع در زیرمجموعهٔ آن قرار می‌گیرند. با این اوصاف می‌توان گفت دسته‌بندی‌های موجود در کتاب به‌شکل تاریخی - موضوعی است. بنیان‌گذار و ویراستار اصلی بسیاری از نسخه‌های این کتاب ام. اچ. ابرامز،^{۲۷} استاد متوفی دانشگاه گرنل، بوده که در آخرین نسخه، یعنی ویراست نهم، جای خود را به استیون گرینبلات^{۲۸} داده است.

همان‌گونه که در پشت جلد کتاب آمده، قدمت این گزیدهٔ ادبی بیش از نیم‌قرن است و بیش از ۸ میلیون دانشجو آن را خوانده‌اند. امروز این کتاب به نهمین ویرایش رسیده و در طول این سال‌ها، تغییرات زیادی را گذرانده است. نکتهٔ قابل توجه در این کتاب سیاستی است که مشخصاً آگاهانه، در مقام عمل اجرا می‌شود و در مقدمهٔ کتاب بدان اشاراتی می‌شود. پیش از ورود به این مبحث، نظرهای سینفیلد دربارهٔ ارتباط بین روابط قدرت و آثار ادبی راه‌گشا خواهد بود. سینفیلد (21: 1992) در کتاب *گسل‌ها*^{۲۹} از سه قانون کلی سخن می‌گوید که نقد محافظه‌کارانه از آن‌ها بهره می‌برد تا ادبیات را در راستای اهداف سیاسی قرار دهد: آثار معتبر را انتخاب می‌کند تا متون متناسب با خود را برجسته نماید؛ این متون را آماج خوانش نقادانهٔ سفت‌وسخت قرار می‌دهد تا جنبه‌های نابهنجار آن تحت‌الشعاع قرار گیرد؛ معانی ضمنی سیاسی موجود در این آثار را خصیصه‌های سبکی اثر (همانند آیرونی و تعادل) نشان می‌دهد. به‌کارگیری بلندمدت این تدابیر موجب می‌شود متون ادبی و گفتمان‌های نقادانهٔ معیار در مقابل خوانش‌های جدید مقاومت نشان دهند.

بنا بر نظر سینفیلد، نوع انتخاب آثار معتبر - که بخشی از این فرایند توسط گزیده‌های ادبی انجام می‌شود - می‌تواند در همراهی ادبیات با اهداف ایدئولوژیک مؤثر باشد. در اینجا این سؤال مطرح می‌شود که *گزیدهٔ ادبی نورتون* تا چه اندازه در این مسئله آگاهانه عمل کرده و تا چه میزان با اهداف ایدئولوژیک مطالعات انگلیسی همراه بوده است. برای پاسخ به این سؤال می‌توان در وهلهٔ نخست به تغییری مهم در اواسط

دهه ۱۹۹۰م اشاره کرد که می‌تواند بسیار معنادار باشد. در بحبوحه دهه‌های ۱۹۸۰ و ۱۹۹۰ که مباحث مطالعه ادبیات جدید یا ادبیات جهانی مطرح بود، گرینبلات به گروه ویراستاری نورتون اضافه می‌شود (Donadio, 2006). این انتخاب در این برهه بسیار معنادار است؛ زیرا گرینبلات به‌عنوان بنیان‌گذار مکتب تاریخ‌گرایی نو،^{۳۰} یعنی نسخه‌های امریکایی مادی‌گرایی فرهنگی که سینفیلد به آن تعلق دارد، عمیقاً به کارکردهای ایدئولوژیک ادبیات و شخصیت‌های ادبی واقف است و مشخصاً می‌تواند دگرگونی‌های ذکرشده را تحلیل و اعمال کند. به‌نظر می‌آید این انتخاب در راستای سیاست‌های شرکت نورتون در همگامی با تغییرات جدید در مطالعات انگلیسی بوده است.

از جنبه‌ای دیگر، شرکت نورتون در صفحات آغازین کتاب مستقیماً اعلام می‌کند که این انتشارات «از زمان تأسیس خود در سال ۱۹۲۳ مستقل بوده است» (Greenblatt, 2012: vi). اشاره به این موضوع از این حیث مهم است که احتمالاً کتاب می‌خواهد مخاطبان را از وابسته نبودن به جریانی خاص و جهت‌گیری‌های ممکن مطمئن کند. از سوی دیگر حضور این انتشارات در امریکا (همان‌جا) و انگلیسی نبودن ابرامز و گرینبلات می‌تواند دلیلی دیگر بر عدم جهت‌گیری کتاب باشد. بی‌طرفی کتاب در دیباچه‌ای که گرینبلات نوشته است، نیز مستقیماً به‌چشم می‌خورد. گرینبلات به خوانندگان خود می‌گوید:

موفقیت [کتاب] بستگی به جلب اعتماد خوانندگان دارد، جلب اعتماد نسبت به درایت در انتخاب‌ها، صحت متون و مفید بودن و معقول بودن زیرنویس‌ها و حواشی. اینجا جایی برای فضل‌فروشی، تحمیل نظریه‌های خاص یا ترویج موضوعات ایدئولوژیک متعصبانه نیست. اگر [کتاب] موفق شود، اگر بتواند دسترسی خوانندگان را به بسیاری از بزرگ‌ترین آثاری که در طی قرن‌ها تلاش بی‌وقفه خلاقانه به زبان انگلیسی نوشته شده‌اند، میسر سازد، آن‌گاه به آرمانی دموکراتیک و ارزشمند جامعه عمل پوشانیده است که همانا آزادی است (همان، xxxiii).

به نظر می‌رسد اظهارات گرینبلات دغدغه سه قانون کلی سینفیلد را در خود دارد. او می‌کوشد تا خوانندگان را متقاعد کند که کتاب با روابط قدرت ارتباطی ندارد و در نهایت مستقیماً از واژه‌های «دموکراتیک» و «آزادی» استفاده می‌کند. این ادعا در مقام عمل نیز قابل اثبات است. گرینبلات در ادامه دیباچه می‌گوید: «ادبیات انگلیسی محدود به جزایر بریتانیا نیست؛ ادبیات انگلیسی پدیده‌ای جهانی است» (همان جا). او این مسئله را صرفاً در نتیجه اقدامات عصر معاصر نمی‌داند؛ بلکه آن را مربوط به اولین آثار نوشته‌شده به زبان انگلیسی مانند *حماسه بیوولف*^{۳۱} نیز می‌داند. گرینبلات به ریشه‌زبانی این حماسه که انگلیسی قدیم^{۳۲} است و به زبان آلمانی برمی‌گردد و موضوع آن که درباره قهرمان اسکاندیناوی است، اشاره می‌کند تا این مسئله را که ادبیات انگلیسی محدود به جغرافیایی ندارد، به ۱۲۰۰ سال پیش بازگرداند. در ادامه گرینبلات به صراحت از سیاست «جامعه‌زبانی» کتاب خود سخن می‌گوید که «سرسختانه از همراهی با مرزهای جغرافیایی یا قومی یا ملی امتناع می‌ورزد» (همان، XXXIV).

علاوه بر مسئله ملیت، نورتون گرینبلات به مسئله نویسندگان زن نیز حساسیت‌های ویژه داشته است. او در دیباچه کتاب می‌نویسد:

در این سری، بسط و گسترش مجموعه آثار زنان در ادوار مختلف تاریخی ادامه یافته است. تحقیقات مستمر محققان در سال‌های اخیر، به احیای چندین نویسنده بزرگ منجر شده است که توسط سنت ادبی مردم‌محور به حاشیه رانده شده و نادیده انگاشته شدند (همان، XXXV).

همان طور که گرینبلات اشاره می‌کند، در اولین سری کتاب نورتون، فقط شش زن حضور داشتند؛ اما در آخرین سری این کتاب، یعنی سری نهم، به ۷۴ نفر افزایش یافته‌اند (همان جا). جالب اینجاست که در مورد برخی نویسندگان زن، سیاست جامعه‌زبانی نیز صادق است و کسانی همچون کاترین منسفیلد،^{۳۳} نادین گوردیمر^{۳۴} و آلیس مونرو^{۳۵} که اصالتی غیربریتانیایی دارند، در این گزیده ادبی جای گرفته‌اند. در نهایت می‌توان نتیجه گرفت که تمام دغدغه‌های مشهود ویراستاران *گزیده ادبی نورتون* این است که مطالعات انگلیسی در مسیر دموکراسی بیشتر قرار گیرد و هیچ نویسنده‌ای،

فارغ از مسئله ملیت و جنسیت، که به زبان انگلیسی می‌نویسد و دارای کیفیت ادبی است، خارج از گود مطالعات قرار نگیرد.

با وجود این، کتاب محدودیت‌های خاص خود را دارد: «چالش بزرگ (و نتیجتاً اهمیت) این کار، مسلماً محدودیت‌های فضایی است» (همان، XXXIV). منظور گرینبلات نبود فضای کافی برای گنجاندن تمام آثار و تاریخچه‌های مورد نظر ویراستاران است. برای حل این مشکل، این کتاب از قابلیت‌های نامحدود فضای مجازی کمک می‌گیرد: «علاوه بر گزیده ادبی چاپی، کتاب الکترونیکی مکمل نیز برای خوانندگانمان فراهم کرده‌ایم که در آن بیش از هزار متن از قرون وسطی تا اواخر قرن بیستم گنجانده شده است» (همان جا). در کنار آثار، کتاب الکترونیک دارای تاریخچه‌ها و مقدمات مهمی است که در نسخه چاپی نیامده است. برخی از عناوین آن‌ها عبارت‌اند از: *اولین جنگ صلیبی: جنگ تطهیرگر، نبوغ، ادبیات رمانتیک و دوران جنگ، مباحث ویکتوریایی: آموزش و ایرلند تخیلگر*. تخصیص نسخه الکترونیک برای نورتون مسلماً بخش مهمی از نگرانی‌های ویراستاران و منتقدان را برطرف کرده و تا حد زیادی عدالت را در حق تاریخ ادبی، نویسندگان و آثار اجرا کرده است.

در حالی که تنوع‌های ملی، قومی و جنسیتی موجود در انتخاب نویسندگان و آثار کتاب نورتون را وارد مرحله پسااستعماری کرده است، تاریخچه‌های کوتاه مربوط به استعمار، اقلیت‌ها و محتوای مدخل‌های نویسندگان پسااستعماری به افشاگری بیشتر استعمار و سایه ایدئولوژیک بریتانیا پرداخته‌اند. در تاریخچه «ملت، قوم و زبان» در جلد دوم کتاب آمده است: «ارتش و نیروی دریایی به‌همراه سلاح‌ها و جنگ‌افزارها به گسترش و تقویت سیطره بریتانیا در نواحی بزرگی از کره زمین یاری رساندند که همین عمل را نیز زبان انگلیسی به‌انجام رسانید» (همان، ۲۷۱۸). سپس تاریخچه مورد نظر از اجحاف استعمار بریتانیا به زبان‌های بومی، ورود مردمان کشورهای مستعمره به خاک بریتانیا در اواسط قرن بیستم، تبعیض نژادی بر ضد مهاجران و به‌طور کلی سوگیری‌های ملی، قومی و زبانی در تاریخ بریتانیا و واکنش‌های ضداستعماری به آن‌ها پرده برمی‌دارد. پس از این تاریخچه، مدخل‌هایی برای معرفی نویسندگانی از جامائیکا، باربادوس، نیجریه، کنیا، ترینیداد و توباگو، هندوستان و گویان در نظر گرفته می‌شود و

پس از آن، نمونه‌ای از آثارشان ارائه می‌شود که واکنش به تبعیضات زبانی و نژادی بریتانیاست. این مثال صرفاً بخشی از قسمت‌های بی‌شماری است که کتاب *نورتون* به اقلیت‌ها می‌پردازد. مثال‌های دیگر تاریخچه‌هایی همچون «مسئله زنان: گفتمان عصر ویکتوریا درباره جنسیت»، «امپراتوری و هویت ملی» و «اصواتی از جنگ جهانی اول» است که همگی مباحث مربوط به اقلیت‌ها و حاشیه‌نشینان را انتقال می‌دهند.

۵. *نورتون سخنور و آثار معیار*

در پشت جلد نسخه خلاصه‌شده *گزیده تاریخ ادبیات انگلیسی نورتون*^{۳۶} اهداف کتاب ذکر شده که دو هدف مهم آن بدین شرح است: «این کتاب تاریخ طولانی نگارش در جزایر بریتانیا، از دوره آنگوساکسون و اوایل مسیحیت تا عصر حاضر را مورد بررسی قرار می‌دهد»؛ «این کتاب منبعی اصلی برای درس‌های سیری در تاریخ ادبیات انگلیسی ۱ (۴ واحد) و سیری در تاریخ ادبیات انگلیسی ۲ (۴ واحد) است». از حیث ساختار، *نورتون سخنور* شبیه به *نورتون اصلی* است. این کتاب از هفت دوره تشکیل شده است که هر کدام با مقدمه‌ای آغاز می‌شود. پس از مقدمه‌ها، تعدادی نویسنده که شخصیت‌های بزرگ هر دوره‌اند، معرفی می‌شوند و معمولاً نمونه‌ای از آثار آن‌ها در همان مدخل ارائه می‌شود. تفاوت بزرگ کتاب *سخنور* با نسخه اصلی در این است که این کتاب بسیاری از مدخل‌های نویسندگان و آثار را حذف کرده تا کتاب را به شکل خلاص‌شده روانه بازار نشر کند. قسمت‌های حذف‌شده عمدتاً مربوط به نویسندگان بریتانیایی نامعتبر و نویسندگان غیربریتانیایی است که آثارشان به زبان انگلیسی است. علاوه بر این، مقدمه‌های کوچکی که در *نورتون اصلی* به مسائل اقلیت‌ها می‌پردازد، نیز در این کتاب جایی ندارند. همان‌طور در پشت جلد کتاب اعلام شده، این کتاب ناظر به ادبیات بریتانیاست تا به ادبیات به انگلیسی.

خلاصه شدن *نورتون* در نسخه آفست در ایران از جنبه‌هایی دلیل‌مند است: اول اینکه کتاب اصلی بسیار گران است و امکان خرید آن برای هر دانشجویی میسر نیست. دوم اینکه امکان چاپ با کیفیت کتاب اصلی در کشور ما وجود ندارد. کیفیت مطلوب *نورتون اصلی* و استفاده از کاغذ نازک در چاپ، امکان گنجاندن مدخل‌ها و آثار بیشتر

را فراهم کرده که این امر یکی از عوامل اثرگذار در شروع موفقیت نورتون بوده است (Shesgreen, 2009: 297). با این حال، نورتون اصلی قادر به گنجاندن تمام آثار مورد نظر خود در نسخه چاپی نبوده؛ پیش‌تر نیز ذکر شد که گرینبلات نیز به آن اشاره کرده است. مسئله سوم امکان گرانی کتاب در صورتی است که تمام نویسندگان و آثار نسخه اصلی در آن گنجانده شود. با توجه به اینکه اگر نسخه اصلی در ایران به صورت آفست عرضه شود، قیمت کتاب ممکن است تا چندین برابر افزایش یابد که این اتفاق امکان تهیه کتاب برای همه دانشجویان ادبیات انگلیسی را سخت خواهد کرد. بنابراین محدودیت‌های اقتصادی و فنی به ترتیب باعث شده دانشجوی ایرانی توان خرید کتاب اصلی نورتون را نداشته باشد و از سوی دیگر امکان چاپ تمام و کمال کتاب به صورت آفست میسر نباشد.

اما هر دلیلی که برای عدم دستیابی دانشجویان به محتوای نورتون اصلی متصور شویم، یک اصل انکارناشدنی آن است که با تدریس و مطالعه نورتون خلاصه شده سخنور، مطالعات انگلیسی در ایران به نوعی در دوره نئواستعماری باقی می‌ماند و وارد عصر پسااستعماری نمی‌شود. همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد، تغییرات بزرگ در مطالعات ادبیات انگلیسی در نتیجه افزایش آگاهی به جنبه‌های استعماری و پسااستعماری این رشته بوده که این امر مرهون اتفاقات بزرگ و طاقت‌فرسای تاریخی همچون جنبش‌های حقوق مدنی^{۳۷} و سلطه سیاهان^{۳۸} در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ بوده است (Pope, 2002: 138). حضور نویسندگان جدید با تنوع فرهنگی و قومیتی در مطالعات انگلیسی در اواخر قرن بیستم، اتفاقی معنادار بوده که امکان بروز صداهای جدید در میان چهره‌های بزرگ و گاه ایدئولوژیک را فراهم کرده است. این امر به معنای چالش عمیق آثار و نویسندگان معیار و کلاسیک در عصر امروز است که راه را برای استفاده ابزاری از آن‌ها می‌بندد. چشم‌پوشی نورتون سخنور از این جریان جدید - که ممکن است غیرعمدی باشد - به معنای چشم‌پوشی از پیشرفت‌های مطالعات انگلیسی در چند دهه اخیر است. در نهایت این اتفاق باعث می‌شود مطالعات انگلیسی در کشورمان با روش‌های روز دنیا صورت نگیرد.

نکنه حائز اهمیت دیگر نورتون سخنور، نوع تلخیص نورتون اصلی و در نتیجه نوع انتخاب نویسندگان و آثار است که این امر از دو جنبه جنسیت و نوع ادبی قابل بررسی است. نگاهی اجمالی به فهرست کتاب سخنور نشان می‌دهد فقط یک نویسنده زن، جورج لیوت،^{۳۹} در تمام ادوار تاریخی ضبط شده است. این اتفاق در حالی رخ می‌دهد که کسان بزرگ و اثرگذاری همچون جین آستین،^{۴۰} ویرجینیا وولف^{۴۱} و دوریس لسینگ^{۴۲} در مقام نمایندگان رئالیسم، مدرنیسم و فمینیسم، جایی در میان نویسندگان معتبر ندارند. در حالی این نویسندگان بزرگ در نورتون سخنور جایی ندارند که نویسندگان نه‌چندان مطرح مرد، همچون ادوارد تامس،^{۴۳} هنری رید^{۴۴} و کیرگ رین،^{۴۵} مدخل‌هایی را به خود اختصاص داده‌اند. حتی اگر مبنای سخنور در تلخیص کتاب، ادبیات بریتانیا بوده باشد، غیبت این شخصیت‌های بریتانیایی تبعیض جنسیتی در تلخیص کتاب را به ذهن متبادر می‌کند. از طرف دیگر مردم‌محور بودن کتاب، یادآور دوره آغازین استعمار ادبیات انگلیسی در خاک بریتانیاست که پیش‌تر بدان اشاره شد.

با آنکه در نورتون سخنور مدخلی برای شخصیت‌های بزرگ زن وجود ندارد، در مقدمه دوره‌ها به برجستگی برخی از آن‌ها اذعان شده که این اتفاق نشان‌دهنده تناقض موجود در کتاب است. در مقدمه قرن بیستم کتاب آمده است: «سال‌های ۱۹۱۲ تا ۱۹۳۰، عصر حماسه‌آفرین رمان مدرن است؛ عصر جوزف کانراد،^{۴۶} جیمز جویس،^{۴۷} دی.اچ. لارنس،^{۴۸} ویرجینیا وولف و ای.ام. فورستر»^{۴۹} (Sokhanvar, 2015: 977). در ادامه از رمان *خانم دالووی*^{۵۰} وولف به‌عنوان یکی از نمونه‌های بارز شیوه جریان سیال ذهن^{۵۱} یاد شده که یکی از مهم‌ترین تکنیک‌های رمان‌نویسی قرن بیستم است (همان، ۹۷۸). اما در مدخل‌ها، در حالی که چهار نویسنده مرد ذکر شده حضور دارند، هیچ اثری از وولف و رمانش یافت نمی‌شود. نمونه مشخص دیگر، جین آستین است. در مقدمه دوره رمانتیک کتاب اشاره شده: «عصر رمانتیک دو نویسنده اصلی دارد: جین آستین و سر والتر اسکات»^{۵۲}. جین آستین (۱۸۱۷ - ۱۷۷۵) یکی از بزرگ‌ترین رمان‌نویسان انگلستان است» (همان، ۵۱۴). با اینکه کتاب سخنور آستین را یکی از بزرگ‌ترین نویسندگان تاریخ ادبیات انگلیسی می‌داند، هیچ قسمتی از آثار او در کتاب یافت نمی‌شود و در نتیجه دانشجویان نمی‌توانند با خصوصیات هنری یا سبکی او آشنا

شوند. این تناقض در مورد نویسندگان مرد نیز صادق است؛ مثلاً در مقدمه قرن بیستم، چاپ کتاب شعر جerald منلی هاپکینز^{۵۳} یکی از شش اتفاق بزرگ قرن بیستم تلقی می‌شود (همان، ۹۷۱)؛ ولی هیچ مدخلی برای او و آثارش در نظر گرفته نمی‌شود و فقط در همان مقدمه به اشاراتی کوتاه به سبک و تأثیرگذاری شاعر بر دیگر شعرا بسنده می‌شود (همان، ۹۷۶). این مسئله و مشابه آن حاکی از این است که بین تلخیص مدخل‌ها و مقدمه دوره‌ها هماهنگی لازم وجود ندارد.

از دیگر اشکالات وارد بر کتاب، تمرکز بیش از حد بر یک نوع ادبی یا ژانر^{۵۴} و چشم‌پوشی از دیگر انواع ادبی است. کتاب سخنور کاملاً شعرمحور است و به ادبیات نمایشی و داستانی توجه اندکی کرده است. شاید همین مسئله دلیل حضور نداشتن آستین، وولف و لسینگ در مدخل‌هاست. در حالی که کتاب سخنور مملو از شاعران و آثار منظوم است، هیچ مدخلی به درام‌نویسان ممتازی همچون جان وبستر،^{۵۵} آسکر وایلد^{۵۶}، ساموئل بکت،^{۵۷} هارولد پینتر^{۵۸} و تام استاپارد^{۵۹} تعلق نگرفته است. حتی زمانی که رمان‌نویس یا نمایش‌نامه‌نویسی مدخلی را به خود اختصاص می‌دهد، در بیشتر موارد، نمونه آثار او رمان یا نمایش‌نامه نیست؛ برای مثال به سیر والتر اسکات لقب یکی از بزرگ‌ترین رمان‌نویسان دوره رمانتیک داده می‌شود؛ اما هیچ نمونه‌ای از آثار منشور او ارائه نمی‌شود و فقط نمونه اشعار او را در کتاب می‌بینیم. یا در مدخل‌های مربوط به رمان‌نویسان پیش‌گام و تأثیرگذاری همچون دنیل دفو،^{۶۰} تامس هاردی^{۶۱} و جیمز جویس، حتی یک صفحه از آثار منشورشان دیده نمی‌شود. علاوه بر این، در نمونه آثار نمایش‌نامه‌نویسان نیز این مسئله مشهود است. در مدخل بن جانسون^{۶۲}، صرفاً اشعار او آورده شده‌اند که برخی از آن‌ها از نمایش‌نامه‌هایش گرفته شده‌اند؛ با این حال، این اشعار خصوصیات سبکی نمایش‌نامه‌های جانسون را بازتاب نمی‌دهند. این روش تا حدی درباره شکسپیر و کریستوفر مارلو^{۶۳} نیز صادق است. اما شکسپیر و مارلو به همراه نویسنده گمنام بنی‌آدم^{۶۴} تنها نمایش‌نامه‌نویسانی هستند که آثار دراماتیکشان با عنوان شاه‌لیر^{۶۵} و دکتر فائوستوس^{۶۶} در مدخل‌های مربوط آمده است. توجه ناکافی این کتاب به نویسندگان و آثار ادبیات‌های داستانی و نمایشی و توجه بیش از اندازه به نویسندگان و آثار منظوم ممکن است دلایل خاص خود، از جمله دغدغه حجم کتاب،

را داشته باشد. اما هر دلیلی که دارد، نتیجه روشن آن، عدم بازتاب تنوع ادبی انگلستان برای دانشجویان این رشته است. عدم توازن موجود بین انواع ادبی از دریچه‌های دیگری همچون گرایش‌های مخاطب نیز قابل بحث است. برای مثال تجربه نشان داده است که دانشجویان ایرانی با ادبیات داستانی یا حتی نمایشی بهتر از ادبیات منظوم انگلیسی ارتباط برقرار کرده‌اند که البته این ادعا نیازمند تحقیقات دقیق‌تر میدانی است.

۶. نتیجه

در حالی که نورتون اصلی خود را همگام با تغییرات مطالعات انگلیسی کرده است و سیاست «ادبیات (ها) به زبان انگلیسی» را درپیش گرفته، نوع تلخیص نورتون سخنور نشان می‌دهد این کتاب در راستای مطالعات اولیه انگلیسی حرکت می‌کند و همگام با سیاست ادبیات انگلستان، یا خوش‌بینانه‌ترین حالت «ادبیات بریتانیا»ست. این بدان معناست که تدریس و مطالعه این کتاب، رشته ادبیات انگلیسی را در مسیرهای جدید که همان «ادبیات جهانی» است قرار نمی‌دهد. نویسندگانی همچون نادین گوردیمر، آلیس مونرو و وی.اس. نایپول^{۶۷} جایزه ادبی نوبل را با آثار انگلیسی خود کسب کرده‌اند؛ با آنکه این افراد به ترتیب متعلق به کشورهای آفریقای جنوبی، کانادا، ترینیداد و توباگو هستند. از آنجایی که امروزه این افراد در مطالعات انگلیسی جای می‌گیرند، می‌توان نتیجه گرفت که در حال حاضر به جای ملیت و جغرافیا، نقش مرزبندی را عمدتاً زبان برعهده دارد. نورتون اصلی ابرامز و گرینبلات این مرزبندی را سرلوحه خود قرار داده‌اند و خود را با پیشرفت‌های مطالعات انگلیسی منطبق کرده‌اند. بنابراین از لحاظ نوع چیدمان نویسندگان و آثار معیار نمی‌توان این کتاب را بریتانیامحور و نئواستعماری خواند. برعکس نورتون سخنور همچنان به مرزبندی جغرافیایی و ملیتی قائل است و سیاست آن بریتانیامحوری است. در حالی که دپارتمان‌ها و کتب غربی امروزه سیاست پسااستعماری را درپیش گرفته‌اند، خط مشی کتاب سخنور، مطالعات انگلیسی در ایران را در همان دوران نئواستعماری حفظ می‌کند. البته همان طور که پیش‌تر اشاره شد، نورتون سخنور تا حد زیادی دچار محدودیت‌های فنی و چاپی است. اما به‌علت پیشرفت‌های الکترونیک و مجازی در میان دانشجویان و کلاس‌های

درس، این کتاب می‌تواند به انتشار نسخه الکترونیک مکمل بپردازد تا افراد و آثار جامانده در نسخه چاپی در آن گنجانده شوند؛ روشی که کتاب اصلی با موفقیت به آن عمل کرده است. علاوه بر این، نورتون سخنور نیازمند بازبینی جدی در انتخاب نویسندگان و نوع ادبی است و اگر بنا به حذف برخی مدخل‌ها باشد، این عمل را مطابق گرایش‌های دانشجویان داخلی انجام دهد. در صورتی که کتاب خلاصه‌شده نتواند توازنی عادلانه و صحیح در نویسندگان و انواع ادبی ایجاد کند، تصویری حقیقی از ادبیات انگلستان ارائه نخواهد داد.

پی‌نوشت‌ها

1. *Norton Anthology of English Literature*
2. Sean Shesgreen
3. cultural materialists
4. Terry Eagleton
5. Michael Hechter
6. William Shakespeare
7. Geoffrey Chaucer
8. John Milton
9. Samuel Taylor Coleridge
10. Alan Sinfield
11. canon
12. cultural icons
13. new criticism
14. multiculturalism
15. postcolonialism
16. third world
17. Ngugi wa Thiong'o
18. "On the Abolition of the English Department"
19. Tracy J. Prince
20. *Culture Wars in British Literature*
21. the english review
22. red brick universities
23. otherization
24. henrik Ibsen
25. Luigi Pirandello
26. Bertolt Brecht
27. M.H. Abrams
28. Stephen Greenblatt
29. *Faultlines*
30. new historicism
31. *Beowulf*
32. old english

33. Katherine Mansfield
34. Nadine Gordimer
35. Alice Munro
36. *An Abridged Edition of the Norton Anthology of English Literature*
37. Civil Rights
38. Black Power
39. George Eliot
40. Jane Austen
41. Virginia Woolf
42. Doris Lessing
43. Edward Thomas
44. Henry Reed
45. Craig Raine
46. Joseph Conrad
47. James Joyce
48. D.H. Lawrence
49. E.M. Forster
50. *Mrs Dalloway*
51. stream of consciousness
52. Sir Walter Scott
53. Gerald Manley Hopkins
54. genre
55. John Webster
56. Oscar Wilde
57. Samuel Beckett
58. Harold Pinter
59. Tom Stoppard
60. Daniel Defoe
61. Thomas Hardy
62. Ben Jonson
63. Christopher Marlowe
64. *Everyman*
65. *King Lear*
66. *Doctor Faustus*
67. V.S. Naipaul

منابع

- Amoko, A. (2010). *Postcolonialism in the Wake of the Nairobi Revolution: Niiii wa '''''''' ' ddd tee Iaaa ff rrrinnn ttt rrtt eee*. New York: Springer.
- Brannigan, J. (1998). *New Historicism and Cultural Materialism*. London: Palgrave Macmillan.
- Ceeey C ()))))) 'Bkkk Rvvi tttt rr' Itt rttttt t'''''' . *Pedagogy*. 1(1). pp. 191- 194.
- Crocco, F. (2014). *Literature and the Growth of British Nationalism: The Influence of Romantic Poetry and Bardic Criticism*. Jefferson: McFarland.

- Donadio, R. (2006). "Keeper of the Canon". *New York Times Book Review*. Jan. 8, 2006. <http://www.nytimes.com/2006/01/08/books/review/keeper-of-the-canon.html>
- Eagleton, T. (2011). *Literary Theory: An Introduction*. Hoboken: John Wiley & Sons.
- Greenblatt, S. (Ed.) (2012). *The Norton Anthology of English Literature* (Vols. 1-2). New York: Norton.
- Guy, J. M. & I. Small (2009). *Politics and Value in English Studies: A Discipline in Crisis?*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Leitch, V. B. & W.E. Cain (Eds.) (2010). *The Norton Anthology of Theory and Criticism*. New York: Norton.
- Pope, R. (2002). *The English Studies Book: An Introduction to Language, Literature and Culture*. London: Psychology Press.
- Prince, T.J. (2012). *Culture Wars in British Literature: Multiculturalism and National Identity*. Jefferson: McFarland.
- Shesgreen, S. (2009). "Canonizing the canonizer: A short history of the Norton anthology of English literature". *Critical Inquiry*. 35(2). pp. 293-318.
- Sinfield, A. (1992). *Faultlines: Cultural Materialism and the Politics of Dissident Reading*. Oxford: Clarendon Press.
- Sokhanvar, J. (Ed.) (2015). *An Abridged Edition of the Norton Anthology of English Literature*. Tehran: Eshtiagh.
- Trivedi, P. (2017). "Shakespeare and Asian Classics". S. Keilen & N. Moschovakis (Eds.). *The Routledge Research Companion to Shakespeare and Classical Literature*. London: Routledge.